

БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ ДОГОВІР КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ З РИМСЬКОЮ

Зміст і суть Берестейських рішень і документів є тяжко зрозумілі в контексті модерної екклезіології і централізованого заряду Вселенською Церквою. Всяке відношення помісної церковної одиниці до іншої церковної інстанції розуміється тепер або як послухне підпорядкування, або як всецілий розрив, розкол. Натомість Берестейські Отці жили й діяли ще в ментальності первинної і середньовічної церковної структури. Коли ще помісні Церкви деяких народів, які були самоуправні й суверенні в людському аспекті Церкви, себто в справах літургії, правопорядку й богословської традиції, у Божому аспекті, у справах св. Тайн, морального закону та догм віри, були вони в повній єдності з Вселенською Церквою під одним верховним проводом Римського архієрея.

1. Старовинні церковні договори

У стіжковій структурі Церкви поодинокі помісні Церкви могли колись між собою навіть гостро спорити в людських церковних справах, не порушуючи вселенської єдності, ані не турбуючи Римського архієрея. Бувало однак, що в таких спорах вмішувано Божий елемент Церкви, закидаючи другій стороні ересь у її духовній традиції. Такі закиди впливали радше з бажання підсилити свій аргумент у спорі, як з ревности за чистоту віри. Все ж таки, в такому випадку конечно була інтервенція Римського архієрея як верховного арбітра у справах віри й моралі. Коли одна сторона не погоджувалася з його рішенням, тоді приходило до церковних розколів і до утвердження еретичних висловів. Так то ересі й роздори повставали внаслідок уже існуючих людських непорозумінь і спорів, а не щойно їх спричинювали. Без існуючих незгод було б усім легко знайти правильне визначення віри, бо з природи кожна людина шукає об'єктивної правди.

Наглядні приклади таких помісних спорів, ересей і розколів маємо в перших століттях історії Церкви, зокрема у двох великих Вселенських соборах: Єфеськім (431) і Халкедонськім (451). Підложжям цих соборів була ривалізація між двома старовинними церковними центрами різних культур: семітської Антіохії й єгипетської Александрії. Треба відмітити, що тодішні Вселенські собори займалися не лиш справами віри й ересі, що ми тепер часто перенаголошуємо, але теж справами правопорядку, розподілом юрисдикції і прав поміж поодинокми помісними Церквами. На цих, як теж на інших Вселенських соборах першого тисячоліття папські делегати були верховними арбітрами над спорючими Церквами. Римський архієрей затверджував рішення Соборових Отців як гарант правовірности й справедливости, але не нав'язував згори свого рішення.

Останнім Вселенським собором, на якому вирішувався спір поміж двома помісними Церквам, був Фльорентійський собор (1438-39) під кінець середньовіччя. Вирішив він довговічну ривалізацію між помісними Церквами Константинополя і Риму, підсилену догматичним спором про походження Святого Духа. Особливістю

цього Собору було те, що Римський архиєрей був членом одної із двох спорючих Церков. Однак тоді тенденція централізації влади не завершилася ще до тої міри, щоб погляд одної помісної Церкви (хай це буде й Римська) утотожнювати з верховною вселенською владою Римського архиєрея.

Паралельне розміщення Соборових Отців по обох боках храму, рівна участь у соборовій комісії та в дискусії, а зокрема проголошення остаточного декрету іменем обох сторін виразно вказують, що це був собор двох рівноправних помісних Церков. Римському архиєреєві відведено особливе місце на Соборі та в соборовім декреті, але участь Отців Константинопольської Церкви була складовою та інтегральною у рішеннях Собору. Остаточний документ Фльорентійського собору починається таким вступом:

Євген єпископ, слуга Божих слуг, на постійну про це пам'ять; за згодою нижче підписаного найдорожчого нашого сина Йоана Палеолога, світлого імператора ромеїв і заступників преподобних наших братів патріархів та інших представників Східньої Церкви.¹

Ініціатором такого поєднуючого собору між Церквами Константинополя і Риму, як ним став Фльорентійський собор, була Київська Церква. Вже 1418 Київський верховний архієпископ Григорій Цамблак пропонував на Вселенськiм соборі в Констанці вирішити Візантійсько-Римський спір на спільнім соборі. Його наступник на Київськiм престолі, Герасим, одержав 1434 окреме запрошення від папи Євгена IV на Вселенськiй собор. Однак Константинопіль подбав, щоб Київська Церква не виступала на Вселенськiм соборі як окрема самоуправна церковна одиниця, але в складі Константинопольської Церкви. На час Собору наставили Київськiм архієпископом-митрополитом грека Ізидора, який рівночасно репрезентував теж грецького патріарха Антіохії. Так то Київська Церква, яку св. Володимир зорганізував як окрему самоуправну церковну одиницю і що за збереження цієї самоуправи йшло змагання через чотири століття, на Вселенськiм соборі у Фльоренції ця Церква виступала у складі іншої, Константинопольської.

Все ж таки, Київська Церква берегла й дорожила рішеннями Фльорентійського собору та церковної єдності. Це тим більше, що по упадку Константинополя 1453 Київській Церкві не загрожувала домінація Константинопольської Церкви, але сусідньої Польської латинського обряду. Так стверджує польський історик Оскар Галецькі:

Під Київськiм Митрополитом...ніколи не зникла традиція Фльорентійської єдності. Цю єдність ніколи там не відкинено і навіть користувалися нею як аргументом у домаганнях рівних прав для латинського і грецького духовенства ...²

¹ Joseph Gill, *The Council of Florence* (Cambridge 1969), p. 412: Eugenius episcopus, servus servorum dei, ad perpetuam rei memoriam. Consentiente ad infrascripta carissimo filio nostro Iohanne Paleologo romaeorum imperatore illustri, et locatentibus venerabilium fratrum nostrorum patriarcharum, et caeteris orientalem ecclesiam repraesentantibus.

² Oskar Halecki, "The Ecclesiastical Separation of Kiev from Moscow in 1458", *Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas*, II (Graz-Köln 1956), pp. 31-32.

Турецьке володіння приневолило Константинопольську Церкву змінити орієнтацію. Настала потреба не так ривалізувати з Римською Церквою, як радше шукати в неї піддержки. Тому тоді не один патріярх Константинополя був би радий нав'язати зв'язки з Римським престолом на основі Фльорентійських екуменічних рішень. Однак такі прозахідні патріярхи мусіли скривати свою прихильність до Риму, який у той час організував і очолював антитурецьку кампанію. Проте, патріярхи такого екуменічного переконання не противилися західним зв'язкам інших Східних Церков з-поза турецької території, якщо ці зв'язки не були спрямовані проти авторитету Константинопольської Церкви. Це дуже складне становище тодішніх патріярхів так схарактеризував історик Оскар Галецькі:

...політика патріярхату не була диктована ніякою основною ворожістю до Риму, але раціями догідности: під турецьким володінням не був можливий жадний зв'язок з Святою Столицею, але Східні Церкви у вільних католицьких краях могли робити договір з Першим Римом, не зриваючи конечно з Другим Римом...³

Знаменний тут є вислів “договір” (an agreement), себто юридичний акт суверенної помісної Церкви, а не “унія” у значенні сполучення підрядної адміністративної одиниці.

Зберігся навіть записаний документ, що принаймні деякі Константинопольські патріярхи під турками бажали Фльорентійського екуменічного поєднання. У відповідь на запит Київського верховного архієпископа Йосифа Болгариновича, як ставитися до Фльорентійського собору, патріярх Ніфон II у листі з 5 квітня 1498 так відповів:

Хай буде вам відомо, що той синод [Фльорентійський] був і дуже світлий і велично апробований загальним одобренням... ..Тож твоя всесесність хай ніяк забагато не противиться [латинникам], але приязно відноситься, бо й ми дозволили нашим священикам, які живуть на островах під Всесвітлим Венеціанським сенатом, відправляти з латинниками моління і святкування...

...Ми насправді, хоч якби бажали, однак ніяк не можемо робити те, що є цінним для справи...⁴

Таке саме бажання, а при цьому й неспроможність, з-під турецької влади, нав'язати порозуміння з Римським престолом виявив сучасник Берестейських синодів, патріярх Єремія II. Коли 1589 в часі зустрічі на Київських теренах з місцевими єпископами, ієрархія Київської Церкви висловила Патріярхові думку, що

...треба старатися про справжню єдність з Латинською Церквою, щоб потім мати від неї поміч відповідно до потреби, на що Патріярх відповів, що ця думка є святою та що щасливими повинні почуватися

³ Oskar Halecki, “From Florence to Brest”, *Sacrum Poloniae Millenium*, V (Rzym 1958), p. 112.

⁴ *Monumenta Ucrainae Historica* (зібрав митрополит Андрей Шептицький), I, ч. 7 (Рим 1964), ст. 6-7.

ті, яким не заборонено її виконати, але не вільно це робити тим, які підлегли туркам задля різних небезпек...⁵

Отож Берестейські зв'язки з Римським престолом не були проти волі Константинопольського патріярха, але навпаки, за його згодою і благословенням. Щобільше, промотора зв'язків з Римом, Луцького єпископа Кирила Терлецького назначив Патріярх своїм Екзархом, щоб той міг користуватися патріяршим авторитетом у переговорах з Римським престолом, але без наражування безпосередньо патріяршої особи. Потім патріярх Єремія II ніколи не реагував на доноси, що його Екзарх і весь Київський єпископат зв'язується з Римським престолом, бо в тому він був заздалегідь однозгідний.

Для Київської Церкви не було жадної догматичної перепони нав'язати тісні зносини з Латинською Церквою на основі Фльорентійських рішень, включно з визнанням папської зверхности. Це неодноразово заявляли попередні Київські верховні архієпископи, як от архієпископ-митрополит Мисаїл у листі до папи Сикста IV, 1476:

Ми всі віруємо й ісповідуємо, що ти є всенайсвятіший і вселенський всеначальніший пастир, старший над усіма священними отцями і верховний праотець для православних патріярхів... ..милолюбив будь нам живучим ...під уставом і порядком Східної Церкви, які придержуються сімох святих вселенських соборів, а з ними разом і восьмого Фльорентійського...⁶

Так само висловився Київський верховний архієпископ-митрополит Йосиф Болгаринович у своїм листі з 20 серпня 1500 до папи Олександра VI:

Я вірю і визнаю, що ти є пастир усіх вірних і голова Вселенської Церкви, всіх Святих Отців і Патріярхів... ..ми держимось і виконуємо сім святих Вселенських синодів, а з ними рівнож восьмого Фльорентійського синоду, і потверджуємо все, що лиш у них рішили Святі Отці...⁷

2. Умови Берестейського договору

Київська ієрархія Берестейських часів була готова зложити таку саму заяву вселенської зверхности Римського архиєрея, як складали Київські владики XV століття. Була лише та різниця, що в попереднім столітті ще досить збереглася була стійкова структура Вселенської Церкви. Заява папської зверхности в такій

⁵ Це становище патріярха Єремії II записав папський легат Antonio Possevino, S.J., так як інформували його Київські владики, і подав у своїм листі до Риму. Вперше відкрив і опублікував цей документ Oskar Halecki, "Isidore's Tradition", *Записки ЧСВВ*, IV(X), (Рим 1963), стор. 27-43; цитата на ст. 39.

⁶ *Monumenta Ucrainae Historica [МУН]*, (зібрав митрополит Андрей Шептицький), IX-X, ч. 4 (Рим 1971), стор. 13, 15.

⁷ *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia* (ed. A. Theiner), II, No. 296 (Romae 1861), pp. 257-258. Julian Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, I (Wien 1878), S. 481-483.

екклезіології не загрозувала суверенності самоуправних Церков. Інакше було при кінці XVI століття. Після протестантського заколоту Тридентійський собор (1545-63) завів був строгу централізацію влади. Всі помісні Церкви ставали звичайними адміністраційними ділянками, прямо й безпосередньо залежними від одинокого Римського центру влади. У такому контексті заява зверхности Римського престолу вела до зречення помісної самоуправи.

Це особливо вірне було для Київської Церкви. По Люблинській державній унії (1569) терени Київської Церкви, всі крім білоруських, були прямо інкорпоровані в Польське королівство. У тодішніх політичних відносинах включення Київської Церкви під пряму зверхність Римської означало б її інтеграцію у Польську римо-католицьку Церкву. Так зникла б остання інституція Київської традиції, а разом з цим індивідуальність народів сучасної України і Білоруси.

Тому то польський проповідник Пйотр Скарґа так наполегливо настоював у своїм творі *Про єдність Божої Церкви* на конечності беззастережно визнати папську зверхність. Його ціллю була церковна унія на взір Люблинської державної унії. Він зовсім легковажив помісну церковну владу, а літургічну зрізничкованість готовий був толерувати лиш в індивідуальних випадках з конечности. У своїм творі Скарґа закликав:

...руський народе, не чекаючи дбай про свою душу. Якщо твої старші духовні єдности ...не хочуть, відступи від них...

...Якщо любиєшся в грецьких церемоніях, можеш їх заховувати, згідно з буллею папи Олександра VI, за дозволом сповідника...⁸

На це ніяк не могли погодитися духовні й світські охоронці Київської спадщини. Тому Київська ієрархія узалежнювала свою декларацію підлеглости Римському престолові від гарантії збереження самоуправи Київської Церкви. Вже на соборі в Берестю в червні 1590 виразно узалежнено заяву папської зверхности від гарантії самоуправи:

...хочемо одного старшого пастиря і правдивого намісника св. Петра, що є на Римським престолі, найсв. Папу, визнавати за нашого пастиря і його мати за нашого голову, і йому підлягати, і завжди слухати...

Застерігаємо це тільки собі, щоб найсв. римський Папа не міняв нам обрядів і всіх справ, себто служби і всього церковного порядку, якого держиться віддавна наша св. Східня Церква, і щоб у цім порядку лишилися ненарушені; а Його Королівська Милість нашого милостивого пана, щоб гарантувала наші вольності привілеями і затвердила артикулами, які ми подамо.⁹

⁸ Перше видання 1577: Piotr Skarga, "O jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem. Y o Greckim od tey jedności odstąpieniu", *Русская историческая библиотека*, VII, (С. Петербургъ 1882), столб. 223-526. Друге видання 1590: "O rządzie y jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem. Y o Greckim y Ruskim od tey jedności odstąpieniu", там же, столб. 527-612. Цитати у третій частині, у 10 і 7 розділах.

⁹ Michael Harasiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae* (Leopoli 1862), p. 162-163. *Documenta unionis Berestensis eiusque auctorum [DUB]*, *Zanucku ЧСВВ*, No. 2 (Romae 1970), p. 8.

Отже це не була одностороння унія підлеглої церковної одиниці з верховним Римським проводом, у значенні воз'єднання місцевої Церкви з Вселенською Церквою. Київська ієрархія зразу задумала двосторонній договір і в такому змислі започаткувала переговори. Німецький історик єзуїтського чину о. Альберт Амманн стверджує це таким знаменним висловом: Переговори велися як між двома договірними сторонами.¹⁰

Вислів “унія” це дуже загальне поняття і може означати різне залежно від засад, від договору, на основі якого здійснилося дане поєднання-унія. Може означати суверенну асоціацію, або конфедерацію чи федерацію, або беззастережну інтеграцію. Хто не бажає збереження індивідуальності Київської Церкви, той промовчує основу, договір, Берестейського поєднання і цим самим зводить його до беззастережної інтеграції Київської Церкви в лоно Римської. Як російські, так і польські діячі стараються вщепити таке поняття Берестейської беззастережної унії теж в українське середовище, бо одні й другі не бажають збереження суверенності Київської Церкви.

Тим то розуміння Берестейського договору є надзвичайно важне. У Берестейські часи одною договірною стороною була самоуправна Київська Церква в повнім своїм обсягу, себто не лиш ієрархія, яка очолювала Церкву, але теж усе духовенство, чернецтво й мирянство. Між мирянами особливе значення мала шляхта, зокрема князь Константин Острозький, Київський воевода, патрон Волинського культурного центру й нащадок Київської княжої династії Ігоревичів, природний охоронець Київської княжої спадщини.

Другою договірною стороною була Латинська помісна Церква. Безпосереднє відношення мала Київська Церква з сусідньою латинською Церквою Польщі, також у повнім своїм обсягу, себто не лиш з ієрархією, з духовенством, але теж з мирянством, особливо зі шляхтою, яку очолювала й остаточною нею керувала Його Королівська Милість. Однак у той час усі латинські Церкви були вже сентралізовані під одним Римським проводом. Отож Київська ієрархія для ефективного договору не могла обмежитися до зв'язків з сусідньою латинською Церквою Польщі, але мусіла через короля переговорювати з самим верховним Римським проводом. При цьому Римський престіл задержав ще другу роллю: найвищого гаранта додержання умов між двома договірними помісними Церквами.

Предметом договору було офіційне визнання зверхности Римського престолу в заміну за збереження індивідуальности Київської Церкви, себто вольностей і привілеїв, які мали бути виложені в артикулах, які подамо. Спершу, зараз на цім же синоді 1590, відмічено окремо тільки літургічну індивідуальність: обряди і всі справи, себто службу й увесь церковний порядок. Поступово на наступних синодах уточнювано умови договору. На синоді в жовтні 1591 долучено умови юридичного характеру, зокрема найважлишу про вплив синоду на вибір єпископів та архієпископа-митрополита. Поставлено конкретну вимогу, щоб король міг назначити нового єпископа чи митрополита тільки з чотирьох кандидатів, яких подасть синод.

¹⁰ Albert M. Ammann, S.J., *Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte* (Wien 1950), Seite 212: Man führte zwar die Verhandlungen wie unter zwei vertragschliessenden Parteien. Наше підкреслення.

Однаке король і польська сторона взагалі ігнорували умови юридичної самоуправи. У березні 1592 король прийняв заяву владик з синоду 1590 як індивідуальне підпорядкування поодиноких єпископів під зверхність і благословенство папи римського, заховавши собі в цілості всі справи й порядки й церемонії в церквах Божих.¹¹ Таке трактування синодальних рішень як ініціативу поодиноких єпископів, і то лише зі збереженням літургічних особливостей, вело до цілковитої дезінтеграції Київської Церкви. Це було зовсім протилежне до Берестейських зусиль скріпити Київську самоуправу.

На наступних синодах щораз розпрацьовувано вимоги договору. У 1594 поставлено домагання, щоб владики Київської Церкви були членами державного сенату нарівні з єпископами Латинської Церкви, або принаймні було зарезервоване одне місце для Київського верховного архієпископа. Власне через ці юридичні умови польська сторона протягом п'яти років навіть не повідомляла Римський престіл про ініціативу Київської ієраxії. Щойно вперше у жовтні 1594 папа Климент VIII довідався через свого нунція про бажання Київської Церкви домовитися з Римською і цим він зараз живо зацікавився. Однак польська влада відмовилася далі посередничити між Київською Церквою і Римом.

3. “Артикули” Берестейського договору

У протидіянні до щораз виразніших Київських умов договору польський єпископ Луцька Бернард Мацейовскі дістав у грудні 1594 потрібний йому документ. Тоді в Торчині коло Луцька, у приватній резиденції Мацейовського, єпископ Іпатій Потій разом з Кирилом Терлецьким написав заяву, що всі ми є синами одної матері святої католицької Церкви і бажаємо єдності з Римською Церквою. Ця заява не містила нічого нового, бо подібні твердження висловлювали єпископи вже раніше. Бракувало, однак, у цьому документі належної умови про збереження індивідуальності Київської Церкви. Щойно потім, збираючи підписи владик, дописано іншою рукою досить слабе застереження:

Однак зберігаючи і в цілості виконуючи церемонії і обряди богочитання та святих Тайн, згідно з звичаєм Східньої Церкви, справляючи лише ті артикули, які перешкоджали б самій єдності, щоб усе відбувалося старовинним способом, як колись, коли тривала єдність.¹²

З такою заявою могли погодитися польські церковні й державні власті і тому в наступних місяцях оживилися їх зв'язки з Київськими владиками. У міжчасі Київський верховний архієпископ Михайло Рагоза, а потім теж п'ятичленна комісія владик, додали свої передумови: зокрема про місце в сенаті та про вибір кандидатів на нових владик синодом єпископів. Врешті на Берестейським синоді в червні 1595 зібрано всі умови договору в “Артикули, на які потребуємо гарантії від панів Римлян

¹¹ Harasiewicz, pp. 163-165; *DUB*, no. 3, p. 9.

¹² Harasiewicz, p. 175; *DUB*, no. 17, p. 34. Що цю клявулю про збереження літургічного обряду втиснено між текст і підписи, див. Oskar Halecki, “From Florence to Brest”, p. 275.

перше, заки приступимо до єдності з Римською Церквою”.¹³ Цей документ, датований днем 1 червня 1595 (за старим календарем), підтвердили всі єпископи своїми печаттями.

Одинадцять днів пізніше, дня 12 / 22 червня 1595, всі єпископи Берестейського синоду підписали другий документ, яким уповажили двох владик, Іпатія Потія і Кирила Терлецького, в імені всієї Київської Церкви

...зложити належну слухняність святому Престолові Петра і Вашій Святості як найвищому пастиреві Церкви Христа...якщо Ваша Святість сподобиться нам зберегти й потвердити уділювання святих тайн і обрядів та всіх церемоній Східньої Церкви в цілості незмінне й у такий спосіб, як їх уживали в часі єдності...¹⁴

На жаль, у цім другім документі не згадано попередні “Артикули” як невід’ємну частину мандату і не пов’язано так оба документи в одну нерозривну цілість. Це недомагання використала потім Римська курія, щоб трактувати мандат окремо від “Артикулів”, хоч у їх заголовку зазначено, що гарантія на артикули є передумовою приступлення до єдності. Щобільше, в останнім 33 заключнім артикулі щераз виразно наголошено:

...ці артикули, які вважаємо потрібними для нашої Церкви і на які потребуємо спершу запевнення від Св. Отця Папи і від Його Королівської Милости...ми подали...Отцю Іпатієві Потієві, прототронію...і Отцю Кирилові Терлецькому, Екзархові...щоб вони наперед просили, в нашому й своєму імені, Святішого Отця Папу, а також Його Королівську Милість, про потвердження і запевнення цих усіх артикулів, які ми подали на письмі...¹⁵

Отож Берестейський синод не делегував двох своїх членів до Риму для схвалення беззастережної унії, себто просити Римського архиєрея, щоб прийняв Київську Церкву в лоно Римської Церкви. Делегацію вислано з зовсім іншим завданням, щоб на умовах артикулів укласти договір самоуправної Київської Церкви з Римською.

Ані в артикулах, ані в мандаті не було жадної догматичної трудности щодо єдності Київської Церкви з Вселенською і цим самим не було догматичної перепони для договору поміж помісними Церквами. У Берестейських документах визнається рішення Фльорентійського собору, а ще окремо признається примат Римського архиєрея. Отже предметом переговорів не були догматичні справи, себто Божий елемент Церкви, але людський елемент, справи літургії, правопорядку й богословської традиції.

У 1 артикулі застерігається, одобрений на Фльорентійськім соборі, східній традиційний вислів про походження Святого Духа: від Отця через Сина. До справ богословської традиції відноситься також 5 артикул про чистилище. Богословське непорозуміння про чистилище почалось між римськими й константинопольськими

¹³ МУН, Vol. IX-X, No. 110, pp. 157-170; DUB, No. 41-42, pp. 61-75.

¹⁴ МУН, Vol. I, No. 166, p. 91; DUB, No. 45, pp. 80-81.

¹⁵ Див. примітка 12.

теологами щойно в XIII столітті. На Фльорентійському соборі візантіїці не радо дискутували це питання і в остаточнім декреті визначено тільки основні принципи відносно чистилища. Тому Берестейські Отці вважали це питання відкритим: дамо себе повчити.

Більше артикулів присвячено збереженню східної літургічної традиції: артикули 2, 3, 4, 7 і 8. Зокрема застерегли собі Отці Берестейських Синодів східні богослуження й обряди, св. Причастя під двома видами, східню форму хрищення, щоб не приневолювали до латинських процесій Божого Тіла, до латинського благословення вогню на Великдень та до інших латинських церемоній. Погоджувалися вони, в разі konieczности, на новий стиль григоріянського календаря (6 артикул), але зі збереженням східніх свят.

В артикулах юридичного характеру застережене є збереження жонатого священства (9 артикул), визначено умови про зміну обряду та обрядово мішаних подруж (артикули 15 і 16), про зверхність єпископату над чернецтвом, церковними братствами й школами (артикули 19, 26 і 27) та щоб обі Церкви Римська й Київська наваєм визнавали екскомуніки негідних своїх членів (30 артикул).

Найбільш вагомими були два артикули: 10 і 11. У 10 вимагалось, щоб король міг назначити нового єпископа лише з чотирьох кандидатів, вибраних на синоді Київської Церкви. У наступнім артикулі передбачувалось, щоб нового єпископа висвячував Київський верховний архієпископ без потреби Римського потвердження. Тільки нововибраний Київський архієпископ-митрополит мав би зложити заяву слухняности Римському архієреєві, але на місці, без потреби їхати до Риму. Цими двома артикулами визначувалась внутрішня суверенність Київської Церкви, бо від свободного вибору свого проводу, своєї виконавчої влади, залежить внутрішній самоуправний розвиток Церкви. У зовнішньому церковному житті Київська самоуправна Церква була б у безпосередній слухняності й єдності з Римським архієреєм, але не інтегрована в лоно Римської Церкви.

Цією новою безпосередністю з Римом для здійснення вселенської єдності Київська ієрархія не бажала відчужитися від старовинного Константинопольського центру. У 31 артикулі виразно зазначено, що Київська Церква бажает бути учасницею всіх майбутніх евентуальних змін візантійської літургії та уставів. Щобільше, у 13 артикулі Берестейські Отці виправдуються, що випередили в цій єдності інші візантійські Церкви, бо вони мусіли це зробити з певних і слухних причин.

Цей Берестейський артикул зовсім однозгідний з висловами в листі-мандаті, з яким Синод вислав своїх делегатів до Риму. Написано там, що Київські владики очікували, чи пастирі Східної Церкви часом не схочуть

...серйозно подумати й дбайливо зайнятися справою й турботою про нав'язання єдності й згоди, про яку щодня благають у богослуженнях Бога. Та ми побачили, що дармо на щось таке надіятися від них, не так може через їх злу волю або неспосібність, як тому що вони самі, страждаючи під дуже тяжким ярмом неволі жорстокого тирана і ворога християнської релігії, таке пробувати, хоч якби дуже хотіли, в жаден спосіб не можуть.¹⁶

¹⁶ Див. примітка 13.

Таке саме твердження знаходиться в документі списанім у Торчині в грудні попереднього 1594, а саме, що владика підготовляли свої старання про поєднання

...споглядаючи завжди на наших старших та вичікуючи, чи не зачнуть старатися про цю саме єдність. Справді, коли наші сподівання в цій справі, щоб можна було здійснити це їх старанням і запалом, щодня маліли, не з іншої причини, але що вони гноблені неволею поган, хоч би навіть хотіли, не можуть ...¹⁷

Ці вислови Київської ієрархії підтверджують вірогідність вищеподаної заяви патріярха Єремії II з 1589, що справа поєднання з Латинською Церквою є святою та що щасливими повинні почуватися ті, яким не заборонено її виконати, але не вільно це робити тим, які підлеглі туркам, задля різних небезпек...¹⁸ Тобто, Константинопольський патріярх був однозгідний з Київською ієрархією у її зв'язках з Римським престолом: Берестейські рішення не були проти волі патріярха, але за його згодою.

Тож зовсім вірно схарактеризував польський історик Оскар Галецькі це складне становище патріярха, який під турецьким володінням не міг мати зв'язків з Римом, але Східні Церкви у вільних католицьких краях могли робити договір з Першим Римом, не зриваючи конечно з Другим Римом...¹⁹ Таким договором з Першим Римським престолом, без конечного зірвання з східною традицією Другого Риму, були власне артикули й рішення Берестейських синодів. Крім вищенаведених артикулів, всі інші відносилися до польської духовної і світської влади, бо Київська ієрархія потребувала в першу чергу домовитися з місцевою Латинською Церквою, з її духовенством та з її державним протектором. Практично найбільше значення мало місцеве договорення, а щойно в дальшій глобальній порядку був договір з Вселенським проводом Церкви. У ті часи в Польщі церковна й світська влада були так тісно пов'язані, що договір з Польською помісною Церквою включав теж королівську й шляхетську владу, себто Церкву в повнім обсягу: духовенство й мирянство.

У цих так званих королівських (regia) артикулах Київська ієрархія домагалася зрівняння її в правах з латинським духовенством, зокрема місця в сенаті для всіх східних владик, участі східного духовенства в державному трибуналі та звільнення його від данин (артикули 12, 20 і 21). Вимагали теж зохорони церковного майна (артикули 17, 18 і 25), свободи публічного богочитання (артикули 22, 23 і 24) і державної зохорони від безправ'я та безпорядків (артикули 28, 29, 14 і 32).

У практичній житті найбільш ефектовне значення мало б допущення Київських владик до сенату, до найвищої законодавчої влади Польщі, де вони могли б захищати права своєї Церкви. Папа Климент VIII у п'ятнадцяти своїх листах, датованих днем 7 лютого 1596 до короля Зигмунта й до визначніших осіб польсько-литовської державної й духовної влади, у кожному поручав виконання "королівських" артикулів, зокрема наголошуючи справу сенаторських місць. Однак ці "королівські" артикули не були в безпосередній компетенції папи, але короля. У

¹⁷ Див. примітка 11.

¹⁸ Див. примітка 5.

¹⁹ Див. примітка 3.

висліді ця справа залишилась мертвою буквою на папері, і владик Київської Церкви ніколи не допущено до сенату.

Це вже папський нунцій у своїм листі з 1 серпня 1595 відмітив, що папа може тільки поручити королеві виконати “королівські” артикули. Тоді ствердив він теж, що з догматичного боку в артикулах немає нічого противного правдам віри. Відносно артикулів у справах людського церковного елементу нунцій висловив у тому листі своє переконання, що Папа їх прийме.²⁰

4. Становище Римського престолу

Римський архиєрей одержав Берестейські артикули вже при кінці серпня 1595 і передав їх Конгрегації для справ віри (Santo Officio) до перевірки. Конгрегація кардиналів мала видати свій осуд, очікувала спершу прибуття Київських владик.

Тимчасом польська влада старалася всяким способом стримати Берестейську делегацію від поїздки до папи. Замість їзди до Риму пропонували скликати загальний синод латинської ієрархії Польщі, на яким інкорпорували б у нього єпископів і рутенське духовенство.²¹ Себто пропонували без договору з Римським престолом, просто включити Київську Церкву в Польську латинську, пропонували беззастережну унію. Тільки завдяки наполегливості владик та особистій жертвенності Кирила Терлецького вдалося їм при кінці вересня виїхати на зустріч і переговори з Римським престолом.

Київські делегати приїхали до Риму 15 листопада 1595, але вже три дні раніше, 12 листопада був у Папи на аудієнції польський єпископ. Мабуть не випадково саме в цей самий час прибув до Риму впливовий на польським королівським дворі єпископ Адальберт Барановскі. Заприязнився він з папою Климентом VIII ще в тих часах, коли майбутній папа був ще тільки папським легатом у Польщі. Тепер Климент VIII прийняв свого давнього приятеля Барановського надзвичайно ввічливо на тригодинній аудієнції і взагалі виявляв йому велику прихильність.²²

Після прибуття Київських владик Римська Конгрегація передала Берестейські артикули теологам-експертам для розгляду. Ця комісія західних експертів висловила свою ґрунтовну критику Берестейських артикулів під кожним оглядом: теологічним, юридичним і літургічним. Практично вимагали вони цілковитого узгодження східньої Київської традиції з латинською, себто латинізації Київської Церкви. У висліді прийшло до того, що єзуїтський історик Адальберт Амманн характеризує наступними словами:

Переговори велися як між двома договірними сторонами; але завершення їх сталося не так, як у Фльоренції двостороннім актом. Римський папа прийняв, досі відокремлену від Риму литовсько-руську Митрополію, в лоно Вселенської Церкви радше

²⁰ *MUH*, Vol. IX-X, No. 114, pp. 173-174; *DUB*, No. 62, pp. 112-113.

²¹ *MUH*, Vol. IX-X, No. 118, p. 176; *DUB*, No. 95, p. 150.

²² Oskar Halecki, “From Florence to Brest”, pp. 316-320.

односторонньо. Сталось це на торжественній церемонії 23 грудня 1595 у Климентійській залі у Ватикані.²³

На торжестві 23 грудня 1595 зачитано тільки два документи Київської Церкви: Торчинський документ і мандат Берестейського синоду з дня 12 червня 1595 для Потія і Терлецького. Артикули, на які треба було гарантії перше, заки приступити до єдності, взагалі зігноровано. До цього ще оба владики-делегати мусіли зложити й підписати католицьке ісповідання віри, уложене папою Григорієм XIII (1572-85). Включало воно рішення Тридентійського собору та вислови західньої римської теології.

Непрямою відповіддю на Київські артикули була видана того дня папська булля “Великий Господь” (“Magnus Dominus”). У цьому документі папа Климент VIII заявляв, що Київську Церкву приймаємо, з’єднуємо, долучуємо, приєднуємо й втілюємо в лоно Католицької Церкви і в єдність Святої Римської Церкви, а на всі східні літургічні обряди дозволяємо, погоджуємося, допускаємо.²⁴ Ця булля не давала жадних гарантій збереження не то юридичної, але навіть літургічної індивідуальності Київської Церкви. Папа тільки дозволяв на східній обряд, на те, що вже з самої природи без дозволу належиться кожній помісній Церкві. Крім цього, те що один папа дозволив, інший може заборонити. Це зовсім вірно відмітило середовище чуйного дипломата князя Константина Острозького в полемічному творі “Апокрисис”.²⁵ Очевидно, що Київські делегати не могли погодитися на таку односторонню унію, тим більше, що не мали вони мандату приступати до єдності з Римською Церквою без уваги на артикули, на які спершу потребували гарантії від панів Римлян. Отож унія на основі тільки буллі “Великий Господь” була недійсною.

Наступили два місяці інтенсивних інтервенцій Київських делегатів у Римського архиєрея. Тим часом від 16 січня до 17 лютого 1596 перебував у Римі на авдієнціях у Папи інший польський єпископ Вавжинец (Лаврентій) Гембіцкі.²⁶ Тоді саме папа Климент VIII написав 7 лютого 1596 листа до Києво-галицького верховного архієпископа Михайла Рагози та до всіх інших єпископів Київської Церкви з дорученням скликати синод, на якому всі єпископи зложили б католицьке визнання віри і зобов’язалися до послуху Римському престолові. У цьому ж листі та в трьох інших окремих листах він поручив трьом латинським єпископам Львова, Луцька і Холму взяти участь у синоді Київської Церкви.²⁷ Потім ці три польські владики на останнім Берестейським синоді у жовтні 1596 уважалися репрезентантами Папи для Київської ієрархії. На цих листах і дорученнях мали б закінчитися переговори Київських делегатів з Римським престолом. Вже 10 лютого 1596 говорилось у Римі, що рутенські єпископи скоро собі поїдуть, бо всі їх справи вже полагоджено в повнім задоволенні.²⁸

²³ Ammann, Seite 212.

²⁴ МУН, Vol. IX-X, No. 124, p. 190; DUB, No. 145, p. 225.

²⁵ *Апокрисисъ, Русская историческая библиотека, XIX* (С. Петербургъ 1878-1903), столб. 1164.

²⁶ Halecki, pp. 335-337.

²⁷ МУН, Vol. IX-X, No. 129-144, pp. 193-217; DUB, Nos. 171-186, pp. 264-289.

²⁸ DUB, No. 189, p. 290.

Насправді Київські делегати задержалися в Римі ще цілий місяць, бо ніяк не були задоволені таким полагодженням справи. Щойно по від'їзді з Риму єпископа Гембіцкого вони спромоглися дістати від папи Климента VIII дня 23 лютого 1596 новий документ “Годиться Римському архиєреєві” (“Decet Romanum Pontificem”), який став нарижним каменем самоуправи Київської Церкви аж до наших часів. Щоправда, цей новий папський декрет не був формальним прийняттям Берестейських артикулів у формі двостороннього договору, але цим документом Римський архиєрей підтвердив два головні елементи Київської самоуправи, а саме: свободний вибір єпископів без потреби папської інтервенції і свободний вибір Київського верховного архиєпископа-митрополита, який однак потребував потвердження папи.²⁹

Для такої незвичної уступки Римського престолу переконливою спонукою був мабуть добре знаний у Римі факт, що два єпископи, Львівський Гедеон Балабан і Перемиський Михайло Копистинський, відкликали свою згоду на Берестейські рішення, аж доки два делегати в Римі не вирішать позитивно справу Київської самоуправи. Крім цього, у тому XVI віці протестантських заколотів папа потребував скріплення свого авторитету, а неуспіх у переговорах з Київською Церквою був би тільки дальшим його послабленням. До такої невдачі ніяк не міг тоді допустити Римський престіл і мабуть тому був схильний до значних уступок, незважаючи на польську опозицію.

Подібна ситуація була в часі Фльорентійського собору. У тому часі зібрались були в Базиліє єпископи на своїм соборі і голосили про зверхність собору над папою. Для поборення цієї ідеї та для скріплення свого авторитету папа потребував тоді світлого завершення переговорів з Церквою Константинополя. Була однак різниця між становищем Східних Церков у Фльоренції і в Берестю, бо у Фльоренції східня ієрархія мала державну піддержку імператора, а в часах Берестя ситуація була зовсім противна. Польська держава робила всякі перешкоди Київській ієрахії в її переговорах з Римом.

Все ж таки, ці Берестейські переговори, що велися як між двома договірними сторонами, остаточно завершилися не односторонньо, але двома паралельними актами: Київськими артикулами і папським декретом. Затвердження двох ключевих елементів самоуправи домагалася Київська ієрархія в 10 та 11 артикулі, з тією лиш різницею, щоб єпископ, вибраний на Київського верховного архиєпископа, не потребував папського потвердження, а тільки щоб на місці зложив заяву послуху Римському архиєреєві.

5. Доля Берестейського договору

Основні два елементи Київської самоуправи, підтвержені декретом “Годиться Римському архиєреєві”, стали головним аргументом для визнання в 1963 рівнопатріярших прав Львівського верховного архиєпископа, спадкоємця Київських прав.³⁰ Отож наша Києво-галицька Церква дотепер має підтвержене Римом право свободного вибору єпископів без потреби звертатися з цим до Римського престолу.

²⁹ МУН, Vol. IX-X, No. 145, pp. 218-219; DUB, No. 193, pp. 293-294. Ширше про це у творі: Ігор Мончак, *Самоуправна Київська Церква* (Львів 1994), стор. 29 і далі.

³⁰ Про це ширше у цім же творі І. Мончака, стор. 123-125.

Цю прерогативу закріпив у 1990 новий Кодекс канонів Східних Церков, у кан. 182.³¹ Право свobodно наставляти єпископів є найбільш знаменним виявом внутрішньої суверенності, бо від особового складу єпископату залежить, у якому напрямі буде розвиватися дана Церква. Тим то затвердження Київської самоуправи декретом “Годиться Римському архиєреєві” – це кульмінаційна точка Берестейських синодів. День 23 лютого 1596, разом з місяцем червнем 1595, коли Київська Церква оформила свою самоуправу в 33 Берестейських артикулах, це найсвітліші дати цілої модерної історії нашої Церкви.

Крім двох ключевих артикулів, 10 й 11, теж інші артикули прийняв був Римський престіл, але радше мовчки в практиці, себто без письмового потвердження їх папським декретом, але теж без письмового колинебудь розпорядження, прямо противного артикулам. Коли Римська курія бажала змін у Київській Церкві, незгідних з Берестейськими артикулами, тоді радше неофіційно спонукувала до цього Київських ієрархів і очікувала, щоб вони самі завели такі зміни.

Так от, у Римі дуже очікували, щоб у 1891 Львівський собор завів безженне священство. Коли однак до цього не прийшло, то Римський престіл ніколи не завів celibату на Київських теренах своїм авторитетом, хоч як його постійно й наполегливо піддержує. Подібно є зі збереженням юліанського календаря, хоч Київська ієрархія сама передбачувала в артикулах можливість заведення григоріанського стилю.

Багато відхилень від Берестейських артикулів завів Замойський синод 1720 року. Прийнято тоді латинський вислів про походження Святого Духа “від Отця і Сина”, латинське свято Божого Тіла, узалежнено від Римської апробації нове видання літургічних книг, як теж вибір чернечого прото-архимандрита, вибір єпископів з світського духовенства, а навіть адміністратора для не зайнятого митрополичого престолу.³² Очевидно, що всі ці зміни, які завела Київська ієрархія, наче з власної ініціативи відступаючи від Берестейських принципів, потім радо затвердив Римський престіл.

До обмеження Київської самоуправи привели теж різні персональні привілеї, якими обдаровувано поодиноких осіб. Так то вже три дні по виданні декрету “Годиться Римському архиєреєві” оба єпископи делегати Потій і Терлецький та всі наслідники на обох їхніх єпископських престолах дістали папський привілеї уживати саккосу, літургічної ризи, якою відзначаevano до того часу тільки голову самоуправної Церкви. Для закріплення цього привілею папа обдарував їх новими ризами, включно з омофором.³³ Ясно, що коли три з вісьмох єпископів уживали відзнаки Київського архиєпископа, то його вирізнення затиралося. Це спричинило, що потім усі єпископи почали вживати саккосу.

У Берестейських артикулах владики вимагали гарантій адміністраційної самоуправи, але не було належного застереження про збереження законодавчої самоуправи, себто про свobodні синоди і собори. Вже синоди в роках 1592-94 натрапляли на великі перешкоди. Ще більші перешкоди настали зараз по цім синоді в червні 1595, на якому ухвалено артикули. Як Потій, так і князь Константин

³¹ Там же, стор. 117-125.

³² Юрій Федорів, “Замойський синод 1720 р.”, *Богословія XXV* (Рим 1971), стор. 5-71.

³³ *DUB*, Nos. 194, 195, pp. 294-297.

Острозький вимагали, щоб делегати перед виїздом на переговори до Риму одержали мандат від собору цілої Київської Церкви. Однак польський король ніяк не дав дозволу на собор. По завершенні переговорів з папою і по повероті делегації з Риму ще тяжче було одержати королівську згоду на скликання собору Церкви, а навіть на відповідний синод єпископів.

Брак застереження в артикулах про собори й синоди уможлилював польському королеві, а також Римській курії впливати, а то й маніпулювати цими законодавчими органами Київської Церкви. Коли король врешті погодився на скликання синоду Київської ієрархії в жовтні 1596 для ратифікації Берестейського договору, то Київські владиками не мали можливості ефективно керувати цим своїм синодом. Практично найбільше значення мали три латинські шляхтичі, королівські репрезентанти, хоч вони й не були членами синоду. Був у Польщі в той час спеціальний папський легат Енріко Кастані (Henricus Caietanus). Він зустрічався з Київськими владиками перед і після синоду, але особисто не був присутній на останнім Берестейським синоді. Не було там також папського нунція Германіка Маляспіні (Germanicus Malaspina), хоч раніше він посередничив між Київською ієрархією і Римським престолом. Римську Церкву репрезентували на цій синоді ці три польські єпископи з Київських теренів, яким ще 7 лютого 1596 папа Климент VIII доручив брати участь у синоді Київської Церкви. Зокрема першим між ними був Львівський польський єпископ Ян Соліковскі, який вже 1583 старався силою приневолити східніх вірних святкувати Різдво за григоріянським календарем. За це єпископ Гедеон Балабан викликав тоді Соліковського до світського суду, а тепер на руки цього Соліковського Балабан мав би зложити заяву послуху Римському архиєреєві.

Тож зрозуміло, що Гедеон Балабан, а за ним теж Перемиський єпископ Михайло Копистинський, здержувалися від участі в такому синоді. Довкруги цих двох владик згуртувалася ціла опозиційна група. Був у ній ще Києво-печерський архимандрит Никифор Тур, князь Острозький та інші світські люди, але керував нею чужинець з Туреччини, грек Никифор, наміри якого були дуже підозрілі. Він наполегливо намагався не допустити до поєднання опозиційної групи з синодом Київської ієрархії. З другого боку, польські керманічі синоду також не старалися про порозуміння з опозиційними владиками, а лише вимагали від усіх єпископів заяви послуху Римському архиєреєві. Так то за всіх п'ять днів синоду не було жадної зустрічі всього Київського єпископату разом, не було жадних справжніх синодальних нарад. Отож не диво, що такий розбитий синод закінчився взаємною екскомунікацією опозиційної групи й синоду та підписанням такого ратифікаційного документу, якого бажали польські керманічі.

У ратифікаційнім документі Київської ієрархії широко описані Константинопольсько-Римські роздори і Фльорентійський собор, у якому брав участь всієї Русі архієпископ митрополит Изидор. Натомість коротко й загально сказано в документі про делегацію Потія і Терлецького до Папи, щоб нас до своєї послушності прийняв...заховуючи нам обряди й церемонії Східніх Церков грецьких і руських, а ніякої зміни в Церквах наших не чинячи, тільки по переданню святих грецьких вічно нас залишив.³⁴ Врешті написано, що згідно з волею папи Климента

³⁴ МУН, Vol. I, No. 235, p. 169; DUB, No. 235, p. 361.

VIII зійшлись владика на синод зложити визнання святої віри і послухности Римській столиці святого Петра. Ця коротка клявзуля: “заховуючи нам обряди й церемонії Східних Церков”, хоч як вона слаба й загальникова, все ж таки, вказує, що це був договір під умовами, а не беззастережна унія. Вона включала умовини всіх 33 артикулів у всьому їх обсязі.

Цією ратифікацією був остаточно схвалений двосторонній договір Київської Церкви з Латинською. Однак зараз від початку одна сторона старалась Київську самоуправу звести до мертвої букви на письмі, а друга сторона мусіла цю самоуправу постійно обороняти. Найгірше в цьому відчувався брак спільного відстоювання на синодах і соборах гарантованих папськими декретами прав. Синоди й собори майже не відбувалися, або були такі, як Замоївський, яким офіційно проводив нунцій Єронім Грімальдо (Hieronymus Grimaldus), як виразно написано в наголовку постанов Синоду.³⁵

Брак регулярних синодів унеможлилював теж вибір кандидатів на єпископів і Київського архієпископа, так як передбачено в Берестейським договорі. Це ключевий елемент адміністраційної самоуправи. Зараз 1599, коли тільки помер Київський верховний архієпископ Михайло Рагоза, король без синоду назначив його наслідником Іпатія Потія, а наступного року Римський архиєрей це назначення потвердив.³⁶ Відтоді застережений в артикулах синодальний вибір кандидатів на Київського архієпископа-митрополита та на інших єпископів залишився мертвим запевненням на папері.

Не диво, що така наглядна розбіжність між договірними гарантіями і практичною дійсністю зараз від початку викликала сильну опозицію до ратифікації Берестейського договору. Це не була опозиція до самого договору з Римським престолом. Наглядне це з того, що на синоді в Новгородку в січні 1596, коли Потій і Терлецький були ще в Римі, ані присутній на цім синоді Львівський єпископ Балабан, ані ніхто інший не оспорювали виїзду делегації до Риму. Щойно по їх повороті, коли почалась маніпуляція у практиці цим договором, почалась опозиція внутрі Київської Церкви.

Опозиція до останнього Берестейського синоду та ратифікованого на нім договору не означала заперечення всякого поєднання з Римським престолом. Видно це з листа Іпатія Потія до князя Константина Острозького з 3 червня 1598 та з обміну листами князя Острозького з папою Климентом VIII в роках 1604-1605,³⁷ вкортці перед смертю того папи в цьому ж 1605 і князя Острозького в 1608.

Пізніше в 1620 ця внутрішня опозиція оформилася у зовнішню з започаткуванням нової окремої Церкви під патронатом козаків. Ієрархія цієї нової “козацької” Церкви шукала спільно з ієрархією Берестейської традиції нового оформлення Берестейського договору. Основою і запорукою цієї нової форми самоуправи мало бути створення одного спільного Київського патріархату в єдності

³⁵ Юрій Федорів, “Замоївський синод 1720 р.”, *Богословія XXV* (Рим 1971), стор. 26: *Decreta Synodi Provincialis Provinciae Russiae, Ritus Graeci uniti; Praesidente Illmo ac Rmo D. D. Hieronymo Grimaldo Aeppo Edesseno Nuntio Apostolico in Regna Poloniae, a SS D. N. Clemente PP XI necnon sacra Congregatione de Propaganda Fide specialiter deputato.*

³⁶ *MUH*, Vol. I, No. 283, p. 194; *MUH*, Vol. IX-X, No. 171, p. 244; *DUB*, Nos. 326, 330, 333, 348, 350, pp. 483, 488, 492-493, 505, 506-509.

³⁷ *MUH*, Vol. IX-X, No. 223, pp. 287-288.

з Римським престолом. Новий Київський патріархат мав об'єднати "Берестейську" ієрархію з опозиційною "козацькою" в одну Київську Церкву. Дуже близько було до здійснення цього проєкту на спільнім соборі, наміченим на жовтень 1629. Хоч на жаль цей світлий проєкт не завершився тоді успіхом, однак старання про поєднання двох Церков в одному Київському патріархаті продовжувалися так довго, доки існувала "козацька" Церква.

У принципі "козацька" Церква від початку була державною Церквою Гетьманщини, подібно як Московська Церква була державною Церквою царату. Тож зовсім логічно й послідовно державна Церква Гетьманщини поділила долю Гетьманської держави. Коли за гетьмана Івана Самойловича (1672-87) козацька держава схилилася під Московський протекторат, тоді теж митрополит "козацької" Церкви Гедеон Четвертинський підкорився Московському патріархові. До того часу зовсім окремішня "козацька" Церква ввійшла тоді без жадного договору й умовин у беззастережну унію з Московською, і так то 1685 закінчилося її 65-річне існування. Вкоротці потім митрополит цієї колись зовсім відрубної Церкви втратив навіть зовнішні ознаки своєї індивідуальности, а вся колишня "козацька" Церква стала інтегральною частиною чужої російської.

Церква Берестейської традиції опинилася тоді осамітнена на перехресті двостороннього наступу проти її самотності. Затяжило на ній нелегке завдання самотужки обороняти залишки самоуправи Берестейського договору. З більшою або меншою свідомістю вагомості цього завдання та із змінною ревністю й успіхом виконує вона це історичне завдання вже через кілька останніх століть.